

Авт ДРК
Д30

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»**

ДЕМИДОВА ЄВГЕНІЯ ЄВГЕНІВНА

УДК 343.985

ТАКТИКА ДОПИТУ ОБІЗНАНИХ ОСІБ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2013

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Значну суспільну небезпеку щодо захисту прав і свобод людини і громадянина становить злочинність, сучасна «модернізація» якої впливає на необхідність забезпечення належними прийомами, засобами та методами органів кримінальної юстиції.

Важливим напрямком оптимізації слідчої та судової діяльності є використання спеціальних знань на різних стадіях кримінального судочинства шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Поява нових видів злочинності: кіберзлочинності, транснаціональної злочинності, злочинності в сфері високих технологій тощо, використання більш удосконалених способів та засобів вчинення й приховування злочинів обумовлюють зростання ролі та значення обізнаних осіб, оскільки їх залучення значно розширює можливості органів досудового розслідування та суду, сприяє результативності здійснення покладених на них функцій. З метою ефективного використання спеціальних знань вагомим значення набуває розроблення теоретичних засад залучення судових експертів (спеціалістів) під час кримінального провадження. Крім того, суттєва інформація може бути отримана під час допиту обізнаних осіб. Однак їх процесуальний статус відображає специфіку такого допиту, а отже й необхідність розроблення тактики його проведення.

Проблеми використання спеціальних знань досліджувалися у роботах відомих учених-криміналістів: Т. В. Авер'янової, Л. Ю. Ароцкера, Т. С. Волчецької, О. І. Галяшиної, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренка, О. О. Ейсман, О. О. Зайцевої, Л. М. Ісаєвої, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Н. П. Майліс, О. М. Моїсєєва, О. Р. Росинської, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. М. Шерстюк, О. Р. Шляхова та ін.

Разом з тим, на сьогодні відсутні комплексні теоретичні розробки щодо формування тактики допиту обізнаних осіб та вироблення на цьому підґрунті оптимальних криміналістичних рекомендацій. Даним проблемам присвячені окремі розрізнені публікації або висвітлюються лише деякі аспекти. Зазначені обставини й обумовили актуальність даної проблематики та необхідність її дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено відповідно до плану наукових досліджень кафедри криміналістики Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» за напрямком «Актуальні проблеми правосуддя, зміцнення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні» в межах цільової комплексної програми «Криміналістичні та науково-технічні проблеми удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0106U002294) та в межах цільової комплексної програми «Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції» (номер державної реєстрації 0111U000956). Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого від 18 грудня 2009 р., протокол № 6.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення тактики допиту обізнаних осіб у кримінальному судочинстві.

Відповідно до зазначеної мети були поставлені і вирішені такі завдання:

- 1) визначити поняття обізнаних осіб, сформулювати їх суттєві ознаки;
- 2) довести доцільність використання терміну «обізнана особа» і встановити осіб, які звертаються до спеціальних знань та їх застосовують;
- 3) дослідити проблему диференціації обізнаних осіб та виокремити їх види;
- 4) визначити роль та функції обізнаних осіб у розкритті та розслідуванні злочинів;
- 5) розглянути правовий статус судового експерта та спеціаліста;
- 6) розкрити сутність допиту судового експерта (спеціаліста), визначити його відмінності від допиту інших осіб;
- 7) сформулювати типовий предмет допиту судового експерта (спеціаліста);
- 8) розкрити особливості підготовки до допиту судового експерта (спеціаліста) та його проведення;
- 9) виокремити типові ситуації допиту судового експерта (спеціаліста);

10) розробити та запропонувати оптимальну систему тактичних прийомів допиту судового експерта (спеціаліста).

Об'єктом дослідження є діяльність органів кримінальної юстиції, спрямована на отримання інформації від обізнаних осіб під час їх допиту.

Предметом дослідження є тактика допиту обізнаних осіб.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційної роботи послужили положення теорії пізнання, загальної теорії криміналістики та судової експертології. Під час дослідження було використано систему наукових методів: формально-логічний (для визначення понять: «обізнана особа», «судовий експерт», «спеціаліст», «перекладач», «допит судового експерта», «допит спеціаліста», «тактика допиту» тощо); системно-структурний (при визначенні типових ситуацій допиту та систем тактичних прийомів); історичний та порівняльно-правовий (для аналізу кримінального та кримінально-процесуального законодавства й інших нормативно-правових актів; при дослідженні розвитку різних підходів до визначення поняття обізнаної особи, її видів); статистичний та соціологічний методи (під час аналізу та узагальнення протоколів допиту та анкетування слідчих та судових експертів).

Емпіричну базу дисертації складають: результати анкетування 200 слідчих органів прокуратури, МВС та СБ України у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Луганській, Сумській, Тернопільській, Харківській областях та Автономній Республіці Крим, а також результати анкетування 150 судових експертів науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України й науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України в Дніпропетровській, Донецькій, Тернопільській, Харківській областях та Автономній Республіці Крим за спеціально розробленими анкетами; результати вивчення та узагальнення 70 протоколів допиту судових експертів; статистичні дані та аналітичні матеріали Міністерства юстиції і МВС України; матеріали судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому розроблено тактику допиту обізнаних осіб.

У дисертації запропоновано низку нових теоретичних і практичних положень, у тому числі:

вперше:

– з урахуванням положень нового КПК України досліджено проблему диференціації обізнаних осіб, визначено їх функції, встановлено роль та процесуальне положення у кримінальному провадженні;

– виокремлено комплекс обставин, який входить до предмету допиту судового експерта, залежно від характеру їх змісту; сформовано комплекс обставин, який може бути з'ясований шляхом допиту спеціаліста;

– визначено чинники, що впливають на тактику допиту судового експерта (процесуальне положення допитуваної особи; встановлені законом межі предмета його допиту; зв'язок з раніше проведеною судовою експертизою; вид судової експертизи (первинна або повторна, основна або додаткова, одноособова або комісійна, однорідна або комплексна), а також її рід та клас; форма та зміст висновку, позиція допитуваного щодо нього; ситуація допиту);

– визначено чинники, що впливають на тактику допиту спеціаліста (процесуальне положення; участь (не участь) у проведенні слідчої (судової) дії; надання (не надання) висновку, довідки або акту щодо певних питань, позиція особи, яка допитується щодо них, ситуація допиту);

– визначено типові ситуації допиту судового експерта та спеціаліста, встановлено залежність виникнення певної ситуації допиту від змісту наданого експертного висновку або висновку спеціаліста;

– розроблено системи тактичних прийомів допиту судового експерта та спеціаліста у кримінальному провадженні;

удосконалено:

– поняття обізнаних осіб та положення щодо визначення процесуального статусу судового експерта та спеціаліста;

– погляди на необхідність обов'язкового здійснення звуко- або відеозапису під час проведення слідчих та судових дій за участю перекладача та відеозапису – у разі участі сурдоперекладача;

– структурні елементи та зміст підготовки до допиту обізнаної особи, а також порядку його проведення;

– підходи щодо запитань, які ставляться судовому експерту під час його допиту;

– погляди на інформаційну сутність відомостей, що отримуються під час допиту обізнаної особи (судового експерта та спеціаліста);

набули подальшого розвитку:

– підхід до визначення змісту тактики допиту як комплексу тактичних засобів можливого його здійснення.

– пропозиції стосовно удосконалення чинного законодавства щодо використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному провадженні, у тому числі щодо закріплення на законодавчому рівні такої процесуальної дії як допит спеціаліста;

– положення щодо ситуаційної зумовленості тактики допиту.

Практичне значення одержаних результатів. Відображені у дисертації висновки, рекомендації та пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій роботі – для подальшого розроблення положень щодо використання спеціальних знань та рекомендацій стосовно проведення допиту обізнаних осіб у кримінальному провадженні;

– у законотворчій діяльності – з метою вдосконалення чинного процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють слідчу, судову та судово-експертну діяльність;

– у практичній діяльності органів кримінальної юстиції та експертних установ – як рекомендації, спрямовані на вдосконалення та оптимізацію слідчої, судової та судово-експертної діяльності;

– у навчальному процесі – як матеріали для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників з курсу «Криміналістика» та «Судова експертиза», а також у навчальному процесі юридичних вищих навчальних закладів України при читанні лекцій та проведенні практичних занять.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», представлено та обговорено на її засіданнях, схвалено нею і рекомендовано до захисту.

Основні положення роботи висвітлювалися на міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях: «Сучасні проблеми розвитку судової експертизи», присвяченої 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Севастополь, 10-11 червня 2010 р.), «Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи» (м. Харків, 14 травня 2010 р.), «Криміналістика XXI століття»

(м. Харків, 25-26 листопада 2010 р.), «Іноземна мова та сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 16 квітня 2010 р.), «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та судової експертизи в Росії й Україні» в рамках проекту «Російсько-українські криміналістичні читання на Слобожанщині» (м. Белгород, 25-26 березня 2011 р.).

Окремі пропозиції автора знайшли своє застосування у судово-експертній діяльності, що підтверджується відповідним актом впровадження.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» під час проведення практичних занять з криміналістики.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки, що сформульовані у дисертації, викладені у чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, а також у тезах п'яти наукових доповідей.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та предметом дослідження і складається із вступу, трьох розділів, які охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 271 сторінка, з яких основного тексту 189 сторінок. Список використаних джерел становить 299 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок з науковими планами, програмами й темами, мета і завдання дослідження, вказується об'єкт, предмет та методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, їх апробація, наведені дані щодо публікацій, структури та обсягу дисертації.

Розділ 1 «Використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному судочинстві» складається з трьох підрозділів, присвячених розгляду поняття та ознак обізнаної особи, їх видів, функцій, ролі та процесуального положення у кримінальному провадженні.

У підрозділі 1.1. «**Поняття обізнаної особи, їх види та функції**» досліджено історичний розвиток і сучасний стан

використання спеціальних знань обізнаних осіб у судочинстві. Проаналізовано норми чинного кримінально-процесуального законодавства, що регламентують їх діяльність. Доведено доцільність використання терміна «обізнана особа» як загального поняття для осіб, що володіють спеціальними знаннями та залучаються до судочинства. Виокремлено їх суттєві ознаки та запропоновано визначення обізнаної особи як особи, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не зацікавлена у результатах вирішення справи (кримінального провадження) та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою надання допомоги у встановленні істини та вирішенні справи (кримінального провадження) шляхом застосування спеціальних знань.

На думку дисертанта, обізнані особи можуть бути поділені на три види: 1) судовий експерт; 2) спеціаліст; 3) перекладач (сурдоперекладач). Наведено їх поняття, проаналізовано вимоги, що висуваються до них, систематизовано притаманні їм ознаки. Розподілено функції обізнаних осіб на: 1) функції судового експерта; 2) функції спеціаліста; 3) функції перекладача (сурдоперекладача).

Аналіз різних позицій науковців щодо визначення видів спеціаліста та його дефініції, наданої у ст. 71 КПК України (2012 р.), а також інших положень кримінально-процесуального законодавства, дозволив дійти висновку, що судово-медичний експерт, який залучається до провадження процесуальних дій, лікар, психолог, педагог, оцінювач майна є різновидами спеціаліста. Залежно від нормативно-правової регламентації залучення спеціалістів до кримінального судочинства їх можливо розподілити на дві групи: 1) спеціалісти, участь яких у слідчих (судових) діях регламентовано КПК України з конкретизацією їх посади або кваліфікації (спеціалізації); 2) спеціалісти, можливість залучення яких до проведення слідчих (судових) дій передбачено КПК України без конкретизації їх посади, кваліфікації (спеціалізації). До першої групи належать: судово-медичний експерт, лікар, педагог, психолог. Друга група охоплює: а) спеціалістів, участь яких в кримінальному судочинстві регламентується відомчими (галузевими) документами (наказами, інструкціями, положеннями тощо) та б) інших спеціалістів. Звернуто увагу на неможливість надання вичерпного переліку спеціалістів.

Певне самостійне місце серед обізнаних осіб займає перекладач (сурдоперекладач), який забезпечує виконання прав та обов'язків учасників судочинства, які цього потребують, у зв'язку з їх фізичними вадами або мовними потребами, застосовуючи спеціальні лінгвістичні знання, якими вони володіють.

У підрозділі 1.2. «Роль обізнаних осіб у застосуванні спеціальних знань у кримінальному процесі» на підставі аналізу чинного кримінально-процесуального законодавства, теоретичних здобутків, слідчої й судової практики виділено чинники, від яких залежить роль обізнаних осіб у кримінальному судочинстві: (а) форма залучення таких осіб до судочинства; (б) стадія провадження (досудове розслідування або судовий розгляд); (в) обов'язковість їх участі відповідно до законодавства або ситуаційна обумовленість їх залучення; (г) функції, для виконання яких вони залучаються; (ґ) організаційні та тактичні особливості реалізації їх спеціальних знань; (д) процесуальне значення результатів їх залучення.

На підставі системно-структурного аналізу положень кримінально-процесуального законодавства встановлено значне розширення прав сторін кримінального провадження щодо залучення обізнаних осіб. Позитивно оцінюючи законодавчу новелу щодо введення таких процесуальних дій як консультації та роз'яснення спеціаліста під час дослідження доказів у суді (ст. 360 КПК України), акцентовано увагу на незавершеність їх правової регламентації і не врахування відмінностей їх інформаційного наповнення.

З метою забезпечення ефективності залучення перекладача до судочинства обґрунтовано доцільність обов'язкового здійснення звуко- або відеозапису під час проведення слідчих та судових дій за його участю та відеозапису – у разі участі сурдоперекладача.

У підрозділі 1.3. «Процесуальне положення судового експерта та спеціаліста» розглянуто статус судового експерта та спеціаліста у кримінальному процесі.

Визначено вимоги до осіб, які можуть отримати статус судового експерта та спеціаліста, проаналізовано їх права та обов'язки. Обґрунтовано необхідність у забезпеченні безпеки судових експертів та спеціалістів (про що зазначили 72% опитаних експертів).

Акцентовано увагу на необхідність удосконалення чинного законодавства щодо захисту від розголошення інформації, яка стала відома судовому експерту (спеціалісту) у зв'язку з виконанням

обов'язків, у разі якщо його залучення здійснено самостійно стороною захисту.

У роботі проаналізовано підстави для відповідальності судового експерта та спеціаліста. Встановлено, що у разі надання судовим експертом завідомо неправдивих відомостей під час допиту, він несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

Розділ 2 «Теоретичні засади допиту судового експерта (спеціаліста)» охоплює три підрозділи, в яких розглянуто сутність допиту судового експерта та спеціаліста, визначено предмет їх допиту, особливості його підготовки та проведення.

У підрозділі 2.1. «Сутність допиту судового експерта (спеціаліста)» доведено, що допит судового експерта слід розглядати як доповнення до висновку судової експертизи, під час проведення якого судовий експерт надає роз'яснення (доповнення). Проаналізовано з якою метою проводиться допит. За результатами анкетування слідчих прокуратури, МВС та СБ України встановлено, що метою допиту судового експерта є отримання роз'яснень висновку судової експертизи (зазначили 90% респондентів); отримання його уточнень (73%); отримання доповнень до нього (35%); усунення сумнівів щодо висновку (23,5%); виявлення помилок у висновку судової експертизи (15%); здійснення його оцінки (13%), а також перевірка достовірності (11,5%).

Виділено ознаки та запропоновано визначення допиту судового експерта як процесуальної дії, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами процес спілкування слідчого (прокурора, суду або сторін кримінального провадження) та судового експерта після надання ним висновку судової експертизи з метою роз'яснення фактичних даних, які встановлені допитуваним, в межах предмета проведеного ним дослідження, у результаті якої отримують роз'яснення у формі доповнення до висновку судової експертизи.

На підставі проведеного аналізу законодавства зарубіжних країн щодо допиту судового експерта встановлено, що його норми не завжди пов'язують допит судового експерта і проведення експертизи. Обґрунтовано невідповідність такого підходу процесуальному положенню судового експерта й меті його допиту.

У дисертації розглянуто проблему отримання інформації від спеціаліста під час його допиту. На підставі аналізу КПК України встановлено можливість проведення допиту спеціаліста як свідка. Визначено, що таке положення не відповідає процесуальному статусу

спеціаліста та сутності наданих відомостей. Запропоновано доповнити КПК України нормою, що регламентує допит спеціаліста, доцільність якого підтверджено результатами анкетування слідчих (визнали 70,5% опитаних респондентів). Виділено ознаки допиту спеціаліста та сформульовано його поняття. Мету проведення допиту спеціаліста поділено на: 1) загальну (отримання інформації щодо питань, вирішення яких потребує використання спеціальних знань) та 2) ситуативні: а) роз'яснення наданого ним висновку; б) роз'яснення питань щодо його участі у процесуальних діях; в) надання довідкової інформації. Виражено критичне ставлення до проведення допиту спеціаліста з метою роз'яснення висновку судової експертизи.

У результаті допиту судовий експерт та спеціаліст надає показання (пояснення). Визначено їх специфіку та відмінності від показань інших учасників кримінального провадження.

У підрозділі 2.2. «Предмет допиту судового експерта (спеціаліста)» встановлено, що предмет допиту судового експерта обумовлюється предметом судової експертизи, а також її класом, родом та видом.

На підставі проведеного аналізу наукових джерел та результатів анкетування практичних працівників сформульовано типові обставини, які входять до предмета допиту судового експерта. На думку автора, це обставини, спрямовані на: 1) уточнення сутності та значення одержаних результатів судової експертизи (вказали 63% опитаних слідчих); 2) роз'яснення або доповнення окремих питань, які ставилися перед судовим експертом (49,5%); 3) пояснення виявлених розбіжностей, їх причин, умов та значення (41%); 4) роз'яснення причин неможливості надання висновку або надання обмеженого вирішення окремих питань, які були поставлені (33%); 5) роз'яснення фактів, встановлених у результаті прояву ініціативи судовим експертом (29%); 6) роз'яснення методики судової експертизи (18,5%); 7) роз'яснення питань щодо застосованих методів та засобів судової експертизи (15%). Розкрито сутність кожної з цих обставин.

Дисертантом визначено межі предмета допиту спеціаліста, які стосуються: а) його компетенції; б) даних, які стали відомі спеціалісту у результаті залучення до проведення процесуальної дії або надання висновку. Запропоновано типові обставини, які входять до предмета допиту спеціаліста. Визначено, що предмет його допиту складається з обставин, спрямованих на: 1) уточнення питань, пов'язаних з його участю у слідчих чи судових діях; 2) роз'яснення наданого ним

висновку (довідки, акту); 3) роз'яснення будь-яких обставин, що потребують спеціальних знань і не стосуються висновку судового експерта.

У підрозділі 2.3. «Підготовка та процесуальний порядок проведення допиту судового експерта» розглянуто елементи підготовки до допиту судового експерта та проблемні питання його проведення.

На підставі проведеного системно-структурного аналізу процесу підготовки до допиту судового експерта виділено три його рівні: 1) пізнавальний, який складається з двох етапів: а) аналітичного, метою якого є аналіз змісту висновку судової експертизи, а також довідкової літератури та б) генералізуючого, що охоплює по-перше, встановлення обставин, які на підставі аналізу виявилися такими, що потребують уточнення (роз'яснення або доповнення), та по-друге, коло судових експертів, які підлягають допиту; 2) прогностичний; 3) синтезуючий, який охоплює вирішення питань, пов'язаних з визначенням місця, часу його здійснення, способу виклику на допит, а також складання плану. Надано практичні рекомендації щодо здійснення підготовчої діяльності на кожному з цих рівнів. Сформульовано типові запитання, спрямовані на уточнення (роз'яснення або доповнення) висновку судової експертизи.

У роботі розглянуто питання щодо проведення допиту судового експерта, який знаходиться в іншій місцевості (місті, області). Підтримується пропозиція дослідників щодо можливості дистанційного його проведення (шляхом теле-, відеоконференцій).

Акцентується увага на питаннях підготовки до допиту сторін кримінального провадження та судового експерта. Встановлено, що 93,2% опитаних судових експертів здійснюють підготовку до допиту, а саме: 90,4% вказали, що з цією метою вивчають архівні матеріали (наданий висновок); 24,8% – проводять повторний аналіз висновків; 24% – здійснюють планування відповідей; 20,8% – перевіряють актуальний стан знань в цій сфері досліджень; 12,8% – готують допоміжні нотатки; 5,6% – підготовляють ілюстративний матеріал.

Проаналізовано порядок проведення допиту судового експерта під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Встановлено його залежність від таких чинників: 1) чия ініціатива слугувала підставою для залучення експерта (призначення судової експертизи) або проведення допиту; 2) коло судових експертів, які проводили судову експертизу (тобто чи

проводилась експертиза одноособово або комісійно); 3) вид судової експертизи (первинна або повторна, основна або додаткова, однорідна або комплексна).

Розділ 3 «Тактичні прийоми допиту судового експерта (спеціаліста)» охоплює три підрозділи, в яких досліджуються проблемні питання тактики допиту судового експерта та спеціаліста під час досудового розслідування та в суді.

У підрозділі 3.1. «Тактика допиту судового експерта під час досудового розслідування» розглянуто окремі тактичні засоби щодо проведення допиту судового експерта. Встановлено, що тактика допиту судового експерта зумовлена такими чинниками: 1) процесуальним статусом допитуваної особи; 2) встановленими законом межами предмета його допиту; 3) зв'язком з раніше проведеною судовою експертизою; 4) видом судової експертизи (первинна або повторна, основна або додаткова, одноособова або комісійна, однорідна або комплексна), а також її родом та класом; 5) формою висновку; 6) позицією, яку займає судовий експерт; 7) ситуацією допиту.

У роботі досліджено можливі ситуації допиту судового експерта, виділено дві їх групи: 1) «сприяння» (надання необхідних роз'яснень або доповнень висновку) та 2) «протидії» (надання викривлених роз'яснень (доповнень) висновку або відмова від їх надання). За результатами анкетування слідчих прокуратури, МВС та СБ України встановлено, що для допиту судового експерта є характерними такі ситуації: надання правдивих роз'яснень або доповнень (зазначили 78,5% респондентів); надання інформації, яка містить елементи добросовісної помилки судового експерта (11%); надання завідомо неправдивої інформації, яка може мати місце у разі надання правдивого висновку (коли у роз'ясненнях або доповненнях судовий експерт викривляє правдивість висновку) або неправдивого (коли у роз'ясненнях або доповненнях судовий експерт підтримує неправдивий висновок) (10%); утаювання певної інформації (10%); відмова допитуваного від надання роз'яснень або доповнень висновку (9%); ухилення від надання певних роз'яснень або доповнень висновку (5%).

На підставі проведеного аналізу теоретичних положень та слідчої практики у дисертації виокремлено три системи тактичних прийомів, спрямованих на: 1) сприяння отриманню необхідних уточнень (роз'яснень або доповнень) висновку судової експертизи; 2) спонукування до надання судовим експертом необхідних уточнень

(роз'яснень або доповнень); 3) діагностику або з'ясування правдивості наданих уточнень (роз'яснень або доповнень) висновку судової експертизи. Надано їх характеристики та практичні рекомендації щодо застосування тактичних прийомів, які до них належать.

До важливих тактичних прийомів, які використовуються під час допиту судового експерта віднесено постановку уточнюючих (визнали 84% респондентів) або доповнюючих запитань (36%). За результатами анкетування слідчих прокуратури, МВС та СБ України встановлено, що під час проведення допиту судового експерта також використовуються й інші тактичні прийоми: пред'явлення (оголошення) висновку судової експертизи (39%); надання можливості пояснити причини суперечностей у висновку (34%); звернення до окремих положень висновку (24%); пред'явлення інших матеріалів кримінального провадження (23%); пред'явлення окремих положень висновку, що потребують деталізації (23%); пред'явлення (оголошення) висновку наданого іншим експертом (23%); оголошення фрагментів показань інших осіб (18%); допит судового експерта в експертній установі (на його робочому місці) (13%), пред'явлення певних інформаційних джерел (9,5%); використання джерел наочної інформації (9%).

У роботі розглянуто сутність та зміст запитання як елемента криміналістичної тактики. Встановлено вимоги до запитань, які ставляться судовому експерту.

У підрозділі 3.2. «Тактика допиту судового експерта в суді (перехресний допит)» визначено, що тактичні прийоми допиту судового експерта під час судового розгляду у значній мірі повторюють прийоми, що здійснюються під час досудового розслідування, але їх зміст, наповнення та спрямованість обумовлюються специфікою обстановки і умовами судового допиту, а також суб'єктом їх використання.

Встановлено зумовленість тактики допиту судового експерта під час судового розгляду: 1) суб'єктом проведення допиту (стороною обвинувачення, стороною захисту, судом); 2) ситуацією допиту, яка залежить від спрямованості змісту висновку, якщо: (а) висновок судової експертизи підтверджує позицію, яку займає сторона захисту; (б) висновок судової експертизи підтверджую позицію, яку займає сторона обвинувачення; (в) висновок судової експертизи має нейтральний характер. Зазначено, що для цих ситуацій характерна взаємообумовленість, тобто те, що для однієї зі сторін є підтвердженням їх позиції, для іншої – є спростуванням. Залежно від стадії провадження судової експертизи, ситуації допиту судового експерта поділено на:

а) допит експерта, який надавав висновок під час досудового розслідування; б) допит експерта, який проводив експертизу у суді. Розглянуто ситуації допиту судових експертів, коли висновок одного з них суперечить іншому. Надано рекомендації щодо кожної з ситуацій.

Автором розглянуто тактику допиту судового експерта у суді залежно від суб'єкта його проведення. Виділено особливості тактики допиту судового експерта стороною обвинувачення, стороною захисту та судом. Надано пропозиції спрямовані на ефективність використання ними тактичних засобів допиту.

У дисертації розглянуто особливості проведення перехресного допиту судового експерта. Розроблено вимоги, яких мають дотримуватися сторони кримінального провадження та суд під час його проведення. Висловлено міркування стосовно ч. 7 ст. 352 КПК України, відповідно до якої під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання. Обґрунтовано неприпустимість постановлення навідних запитань під час допиту. Висловлено пропозицію щодо усунення зазначеного положення.

У підрозділі 3.3. «Тактика допиту спеціаліста» розглянуто типові ситуації допиту спеціаліста, розроблено та запропоновано системи тактичних прийомів.

У роботі ситуації допиту спеціаліста поділено залежно від його ролі під час досудового розслідування або судового розгляду, у разі: 1) коли спеціаліст брав участь у проведенні слідчої (судової) дії; 2) надання спеціалістом висновку (довідки або акту) щодо певних питань; 3) необхідності в отриманні відомостей щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань. Надано характеристику кожної з цих ситуацій. Залежно від позиції спеціаліста виділено ситуації: а) надання правдивих відомостей; б) відмова від надання необхідних відомостей; в) надання неправдивих відомостей; г) утаювання певних відомостей; г) ухилення від надання певних відомостей; д) надання відомостей, які містять елементи добросовісної помилки.

Розроблено системи тактичних прийомів допиту спеціаліста, спрямовані на сприяння отриманню: 1) необхідної інформації щодо проведеної слідчої (судової) дії, у якій брав участь спеціаліст; 2) пояснень щодо наданого спеціалістом висновку; 3) інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань. Надано їх характеристику та рекомендації щодо використання.

ВИСНОВКИ

У результаті наукового дослідження здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення завдання, яке полягає у розробленні тактики допиту обізнаних осіб у кримінальному судочинстві, яке базується на новітніх положеннях теорії криміналістики і результатах узагальнення слідчої, судової та експертної практики. Головним теоретичним і прикладним надбанням роботи є такі висновки:

1. Обґрунтовано доцільність використання терміну «обізнана особа» як загального (родового) поняття для осіб, які володіють спеціальними знаннями. Виокремлено суттєві ознаки і сформульовано визначення поняття обізнаної особи (особа, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не зацікавлена у результатах вирішення справи (кримінального провадження) та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою надання допомоги у встановленні істини та вирішенні справи (кримінального провадження) шляхом застосування спеціальних знань). Залежно від характеру виконуваних функцій та процесуального статусу в судочинстві виокремлено види обізнаних осіб (судовий експерт, спеціаліст та перекладач (сурдоперекладач)).

2. Надано характеристику для судового експерта, спеціаліста та перекладача (сурдоперекладача), узагальнено притаманні їм ознаки. Визначено вимоги, які до них висуваються. Диференційовано функції, які вони виконують у судочинстві, на загальну й окремі (функції судового експерта; функції спеціаліста; функції перекладача (сурдоперекладача)). Проаналізовано процесуальне положення судового експерта та спеціаліста, визначено їх права та обов'язки. Висловлено пропозиції щодо відповідальності судового експерта та спеціаліста.

3. З'ясовано специфіку допиту судового експерта. Встановлено відмінності цієї процесуальної дії від інших видів допиту. Виокремлено його характерні ознаки та запропоновано визначення допиту судового експерта. Проаналізовано порядок проведення допиту судового експерта під час досудового розслідування та судового розгляду.

4. Визначено межі предмета допиту судового експерта (обмежується предметом судової експертизи, її класом, родом та видом). Виокремлено типові обставини, що до нього входять.

Сформульовано перелік типових запитань, спрямованих на уточнення (роз'яснення або доповнення) висновку судової експертизи.

5. Розглянуто особливості підготовки до допиту судового експерта, виділено її рівні. Надано практичні рекомендації щодо її здійснення.

6. Виокремлено типові для допиту судового експерта під час досудового розслідування ситуації. Розроблено системи тактичних прийомів допиту судового експерта, спрямовані на: 1) сприяння отриманню необхідних уточнень (роз'яснень або доповнень) висновку судової експертизи; 2) спонукання до надання судовим експертом необхідних уточнень (роз'яснень або доповнень); 3) діагностику (з'ясування) правдивості наданих уточнень (роз'яснень або доповнень) висновку судової експертизи.

7. Визначено ситуації допиту судового експерта під час судового провадження. Встановлено залежність виникнення певної ситуації допиту від спрямованості змісту наданого судовим експертом висновку та правдивості інформації.

8. Проаналізовано засоби криміналістичної тактики, які використовуються під час допиту судового експерта у суді. Сформульовано вимоги, яких мають дотримуватися сторони кримінального провадження та суд під час допиту судового експерта (його перехресного допиту). Висловлено пропозицію щодо виключення ч. 7 ст. 352 КПК України, відповідно до якої під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання.

9. На підставі аналізу кримінально-процесуального законодавства, слідчої та судової практики запропоновано доповнити КПК України нормою, що регламентує проведення допиту спеціаліста.

10. Розкрито основні ознаки допиту спеціаліста, сформульовано його визначення. Мету проведення допиту спеціаліста поділено на: 1) загальну (отримання інформації щодо питань, вирішення яких потребує використання спеціальних знань); 2) ситуативні: а) роз'яснення наданого ним висновку; б) роз'яснення питань щодо його участі у процесуальних діях; в) надання довідкової інформації. Визначено специфіку предмета допиту спеціаліста. Сформовано типові обставини, які можуть бути з'ясовані шляхом допиту спеціаліста.

11. Виокремлено ситуації допиту спеціаліста залежно від його ролі під час досудового розслідування або судового розгляду. Розроблено системи тактичних прийомів допиту спеціаліста, спрямовані на сприяння отриманню: 1) необхідної інформації щодо

проведеної слідчої (судової) дії, у якій брав участь спеціаліст;
 2) пояснень щодо наданого спеціалістом висновку (довідки, акту);
 3) інформації щодо обставин, з'ясування яких потребує використання спеціальних знань.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Демидова Є. Є. Щодо тактики допиту судового експерта на досудовому слідстві / Є. Є. Демидова // [Електронний ресурс] Теорія і практика правознавства : електр. наук. фахове вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirknik/1/Demidova.pdf.

2. Демидова Є. Є. Обізнані особи у кримінальному судочинстві: поняття та види / Є. Є. Демидова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – №1(68). – С. 258–270.

3. Демидова Є. Є. Предмет допиту судового експерта / Є. Є. Демидова // Проблеми законності: зб. наук. пр. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 328–336.

4. Демидова Є. Є. Сутність допиту судового експерта / Є. Є. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 276–287.

5. Demidova E. Features of interrogation of expert / E. Demidova // «Foreign language and modern tendencies of legal science through the eyes of young scientists» : book of abstracts and scientific reports roundtable participants (Kharkiv, April 16, 2010) – Kharkiv: The National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine», 2010. – P. 27–29.

6. Демидова Є. Є. Допит експерта у кримінальному процесі: поняття та значення / Є. Є. Демидова // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 трав. 2010 р.). – Х. : Одіссей, 2010. – С. 396–398.

7. Демидова Є. Є. Поняття обізнаних осіб / Є. Є. Демидова // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи: зб. матер. засідання «круглого столу» присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових

експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Севастополь, 10-11 червня 2010 р.). – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – С. 52–53.

8. Демидова Е. Е. Функции сведущих лиц в уголовном судопроизводстве / Е. Е. Демидова // Криминалистика XXI столетия: матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Харьков, 25–26 нояб. 2010 г.). – Х. : НЮАУ, 2010. – С. 613–616.

9. Демидова Е. Е. Подготовка к допросу судебного эксперта / Е. Е. Демидова // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : матер. междунар. науч.-практ. конф. в рамках проекта «Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине» (г. Белгород, 25-26 марта 2011 г.). – Белгород : Изд-во БелГУ. – 2011. – Т. I. – С. 215–217.

АНОТАЦІЯ

Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Харків, 2013.

Дисертація присвячена дослідженню проблем тактики допиту обізнаних осіб. Розглянуто питання визначення поняття обізнаної особи, їх видів, ролі у судочинстві та функцій. Проаналізовано процесуальний статус судового експерта та спеціаліста.

Визначено сутність допиту судового експерта та спеціаліста, виокремлено їх ознаки та запропоновано визначення. З'ясовано предмет їх допиту, особливості його підготовки та проведення. Наведено типові обставини, які входять до предмету допиту. Розроблено системи тактичних прийомів допиту судового експерта та спеціаліста під час досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: суб'єкти застосування спеціальних знань, обізнана особа, судовий експерт, спеціаліст, перекладач, допит, система

тактичних прийомів допиту, підготовка до допиту, тактика допиту експерта, допит спеціаліста.

АННОТАЦІЯ

Демидова Е. Е. Тактика допроса сведущих лиц. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого» Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Харьков, 2013.

Диссертация посвящена исследованию проблем тактики допроса сведущих лиц в процессе досудебного расследования и в суде. Рассматривается понятие и признаки сведущего лица, сформулировано определение. Дифференцированы виды сведущих лиц, выявлены функции, а также роль их специальных знаний в судопроизводстве. Излагаются требования к лицам, которые могут приобрести статус судебного эксперта, специалиста и переводчика, систематизированы их признаки. Проанализирован процессуальный статус судебного эксперта и специалиста, определены их права и обязанности. Особое внимание уделено вопросам их уголовной ответственности.

В работе определяется сущность допроса судебного эксперта и специалиста. Рассматриваются отличия этих действий от других видов допроса. Выделены их характерные признаки и сформулированы определения. В результате проведенного анализа норм УПК Украины установлена допустимость проведения допроса специалиста в качестве свидетеля. Определено несоответствие данного положения процессуальному статусу специалиста и информационной сущности его показаний. Выясняется специфика предмета допроса судебного эксперта и специалиста, приводятся типовые обстоятельства, которые в него входят. В процессе исследования сформулирован перечень вопросов, направленных на уточнение (разъяснение или дополнение) заключения судебной экспертизы. Рассматриваются особенности подготовки и проведения допроса судебного эксперта (специалиста). Проводится анализ законодательства зарубежных стран относительно допроса сведущих лиц.

Автором предлагаются системы тактических приемов их допроса во время досудебного расследования и судебного рассмотрения материалов уголовного производства. Особое внимание уделяется особенностям проведения перекрестного допроса судебного эксперта.

На основании проведенного исследования сформулированы предложения по усовершенствованию уголовно-процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: субъекты применения специальных знаний, сведущее лицо, судебный эксперт, специалист, переводчик, допрос, система тактических приемов допроса, подготовка к допросу, тактика допроса эксперта, допрос специалиста.

SUMMARY

E. E. Demidova The tactics of interrogation of versed persons. – On the right of a manuscript.

Thesis for scientific degree of the Candidate of Legal Sciences in speciality 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics, judicial expertise, investigation and search operations. – The National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine" of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. – Kharkiv, 2013.

The problems of tactics of interrogation of versed persons are considered in the thesis. The questions of the definition of versed person, their types, the role in the proceedings and functions are examined. The procedural status of judicial expert and specialist is analyzed. An essence and signs of interrogation of judicial expert and of the specialist are defined, determination of its concept is proposed. The subject of interrogation of them, specifics of its preparation and implementation are revealed. The typical circumstances that belong to the subject of interrogation are given. The systems of tactics of interrogation of judicial expert and of the specialist in pre-trial investigation and trial of the criminal production are developed.

Key words: subjects of special knowledge, versed person, judicial expert, specialist, interpreter, interrogation, system of interrogation tactics, preparation for interrogation, tactics of interrogation of expert, interrogation of specialist.